

ՀԱՌՄԿԱԼՈՅԷՆ ԵՏՔՐԸ

Հայոց կաթողիկոսական Աթոռը Հռոմ-կայէն ետքը Սիս փոխադրուեցաւ: Աթոռը Հռոմկայի մէջ մնաց գրեթէ մէկ ու կէս դար (1151—1292), տասը կաթողիկոսներով: Իսկ Սիսի մէջ մնաց նմանապէս՝ գրեթէ 1½ դար (1293—1441) ըսան կաթողիկոսներով:

Սիս նստող կաթողիկոսներուն բռնաներորդը, Գրիգոր Թ. Մուսաբէկեան, շատ փափուկ ժամանակի մը մէջ պաշտօնի կոչուեցաւ: Արիւն-կիւղ քաղաքական վիճակը վերջած էր եւ կա-թողիկոսութիւնը՝ նշաւակ այդ վերադարձներուն, կ'անշքանար Հետզհետէ: Իրաց այս վիճակին մէջ էր որ արեւելեան Հայոց եկեղեցականները որոշեցին դարձեալ Էջմիածին փոխադրել Աթոռը, ուսկից Հետացած էր Ե. դարու առաջին կեսէն ի վեր: Այս որոշման համեմատ՝ Գրիգոր Թ. Էջմիածին հրաւիրուեցաւ: Կաթողիկոսը շօթողաց Սիսը. ասոր Հետեւանքով Էջմիածնի մէջ կա-թողիկոս ընտրուեցաւ Արապուս Արարեցեան (1441 Մայիս):

Այս նշանաւոր թուականէն ի վեր Արիւ-նկիւղ համար Հայոց կաթողիկոսութիւնը եղաւ Կաթողիկոսութիւն Տանն Արիւնկիւղ կամ Կաթողիկոսութիւն Արիւնկիւղ, այսինքն՝ իր կաթողիկոսական բոլոր իրաւասութիւնը սահ-մանափակուեցաւ Արիւնկիւղ մէջ:

Իսկ ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան ընդարձակ իրաւասութիւնը անցաւ Էջմիածին, լուսաւորչահմէ Աթոռին:

Արիւնկիւղ, ուրեմն, մեր եկեղեցական պատ-մութեան մէջ կը ներկայացնէ երկու գլխաւոր դիմայեղում (phase)՝ կաթողիկոսական իշխա-նութեան տեսակէտով:

— Առաջինը՝ «Հանուրց», (== Ամենայն) Հայոց կաթողիկոսական իրաւասութեամբ: Այս միջոցին՝ կաթողիկոսական Աթոռը թափառելէ ետքը ծամնդաւ, Սիւ լնո, Ժովք, Հոռոմկայ, վերջապէս մնաց Սիս:

Բերուն մէջ վառն զի կարելի չէ որ հարուածուել եւ կոզու-սուել ետքը բոլորովին լքուած ըլլայ:

Գիւն 1705ին հռոմկայի Հռոմկայի մէջ է այն նշանաւոր կաթողիկոսարանը, Երիւն մականունով ծանօթ Ձէյթունիցի Կարապետ կաթողիկոս: Երբ գեա. Գաղաթոյց Առաջնորդ էր, Երուսաղէմ գնաց օւխտի համար (1705): Երուսաղէմէ Հալէպ ինչպէս իր ուղեկից փառապաններով — Յովհաննէս, Մովսէս եւ Մարտիրոս — հե. անկից գացել, կ'ընէ, Լուրմալիմ Հրապարակ, Սուրբ Ներսէս Դժոքհայի հարաբարեփի գերեզմանը օւխտի, եւ անկից ճամբաս դէպ ի ճախ դարձնելով Ձէյթուն իմ ընկի զիւր զաջի, եւ այլն: Այս առիթով Կարապետ Աթոռ. ինքը դրած է իր աստուածա-նիկ իշխատակարանին մէջ եւ Տեր-Յիշիկ Սարգեդմանած է Երեւանի մէջ. 1859, հատար Ձ. էջ 288—89:

Երկրորդը՝ Արիւնկիւղ կաթողիկոսական իրա-ւասութեամբ: Այս միջոցին՝ կաթողիկոսական Աթոռը շարունակեց մնալ Սիսի մէջ եւ կը մնայ: Ինչպէս որ կը տեսնուի, Սիս Արիւնկիւղ մէջ իբր ամենէն գլխաւոր եւ նշանաւոր կաթողի-կոսական կայանք մը՝ կ'արժէ որ առանձինն ու-սուծմաստիրով, գոնէ Արիւնկիւղ կաթողիկոսու-թեան տեսակէտով:

— Թերեւս օր մըն ալ այս կը մաննէ մեր «Նիւթեր եկեղեցական պատմութեան հա-մար» ուսումնասիրութիւններու շարքին մէջ:

Բ.

ՄԱՅՆԵ ԱՌՈՍԱԿԱՆ

Esquisse d'une grammaire comparée de l'Arménien clas-
sique, par A. Meillet, Vienne, 1903, էջք XX+116: Գին՝
6 ֆր.:

Հայերէնի ձայնական օրէնքներուն եւ լե-
րականական կազմութեան մասին լեզուագիտա-
կան բազմաթիւ յօդուածներ հրատարակուած
կային մինչեւ այժմ. շատ կէտերու մեկնութիւնն
ալ ծանօթ էր լեզուաբաններուն, իբրեւ ընդ-
հանուր լեզուաբանութեան մէջ յայտնի եւ սո-
վորական պարագաներ, առանց տեղ մը հրա-
տարակուած ըլլալու. բայց այս բոլորն այնպէս
ցանկոյցի եւ խառնակ էին, երբեմն ալ այնպէս
իրարու հակասական, որ Հայերէնի լեզուաբա-
նութեամբ զբաղել ուզողները մեծ դժուարու-
թիւն կը կրէին զանոյք ձեռք բերելու, մանաւ-
անդ գիտութեան մէջ ընդունուած եւ քաղա-
քացիութիւնն ստացած օրէնքներն որոշելու իբր
թիւր եւ անընդունելի գաղաւթներէն: Չկար
մինչեւ այժմ այնպիսի աշխատութիւն մը, ուր
այս բոլորը հաւաքուած, գտուած եւ արդիւնքը
կարգաւորուած ու գաստարկուած ներկայանար.
չկար վերջապէս լեզուաբանական համեմատական
լեզուականութիւն մը՝ գիտականներուն ուղ-
ղուած:

Այս թերին լրացնելու կոչուած է Ռուսու-
չապետ Պր. Մէյէի ներկայ աշխատութիւնը, որ
ինչպէս էջ VI, յառաջաբանին մէջ կ'ըսուի,
պատրաստուած է Արիւնկիւղ Միթրեան գեր-
ւ. Յ. Տաշեանի առաջարկութեամբ եւ լոյս տե-
սած՝ Նոյն Պատմ. Կաթողիկոսութեան տպագրու-
մանը, գեղեցիկ եւ կանոնաւոր տպագրու-
թեամբ:

Ի նկատի ունենալով աշխատութեան արժանապատեանքը եւ այն դատականութիւնը՝ որ քիչ ատենէն պիտի ստանայ այն՝ թէ՛ հայ եւ թէ՛ եւրոպացի ուսումնականներու շրջանին մէջ, կարեւոր համարեցինք ամփոփ կերպով ծանօթացնել զայն մեր ընթերցողներուն, կցելով նաեւ մեր ինչ ինչ գիտութիւնները:

Կարճ յառաջարան է մը եւ ցանկերէն յետոյ կը սկսի գրքին Ներածութիւնը (էջ XI—XX), ուր համառօտիւ կը պարզուի թէ ուր պիտի գրուի հայերէն լեզուն հնդեւրոպական լեզուախումբին մէջ, ինչ է անոր նախապատմական անցեալը, այնուհետեւ անոր ապրած կեանքը, կրած փոփոխութիւնները, գրացի լեզուներու ազդեցութիւնը, վերջապէս այլուրեքն ու մեր լեզուի մասին հրատարակուած հայ եւ եւրոպական «շխատութիւնները»: — Ըստ ներածութեան «Հայերէն լեզուն է այն ազգին, զոր Զ. դարէն սկսեալ (Ն. Բ.) կը գտնենք հաստատուած այն լեռնոտ երկիրն մէջ, զոր մինչեւ այժմ ալ կը գրաւէ»: Հայերէնը Հնդեւրոպական ընտանիքին մէջ բոլորովին անկասեալ է ինքնուրոյն ճիւղ մը կը կազմէ, ինչպէս են յոյնը կամ քարմանը. նա առանձնացած լեզու մըն է. չկայ ուրիշ լեզու մը՝ որուն հետ շատ նման կերպարանք մ'ընծայէ, չունի նոյնպէս բարբառներ. ներկայ գաւառաբարբառները չեն եւթադրել տար այնպիսի հին բարբառներ, որոնք Ե. դարուն իրարմէ լուրջ կերպով տարբեր ըլլային: Հայերէն գրականութիւնը քրիստոնէութեան արդիւնքն է. իոյնստերէնի, գոթացերէնի եւ սլաւերէնի նման նա սկսաւ միայն այն օրէն, երբ քրիստոնէութիւնը մտաւ երկիրն մէջ. աւետարանի քարոզութեան հարկն էր որ ստիպեց լեզուն գրի անցնել: Լեզուաբանութիւնը կը հիմնուի միայն Ե. դարու գրուածքներուն վրայ, որովհետեւ ասոնք են միայն առաջին վաւերական աղբիւրները: Ոչ մէկ ուղղակի տեղեկութիւն ունինք հայերէնի այն շրջանին վրայ՝ որ կը գտնուի Հնդեւրոպական նախաժամանակին եւ Ե. դարի առաջին գրուածքներուն մէջ տեղ. Վաղին բնեւեղութիւնները գրուած են հայերէնէն բացարձակապէս տարբեր լեզուով մը: Պր. Նեսեմ իբր հայերէն կը համարի հաստեան արձանագրութիւնները, բայց իւր առաջարկած լեզուական մեկնութիւնները կամ անհասկանալի են եւ կամ զուրկ լեզուաբանական օգուտէ: Բանի մը յոյն պատմագիրներուն վկայութեամբ՝ Հայերը Փուրգական գաղթականութիւն մըն են. իսկ Փուրգացիներն ալ Թրա-

կիական ծագում ունին, ինչ որ կ'ուզեն հաստատել քանի մը հնագիտական գիւտեր: Բայց թէ՛ Փուրգացոց եւ թէ՛ Թրակացոց լեզուներու մասին այնքան քիչ տեղեկութիւն ունինք, որ անկարելի է ըստ լեզուաբանութեան հաստատել հայերէնի, փուրգերէնի եւ թրակերէնի ազգականութիւնը: Հայերէնը ուրիշ երկրէ մը բերուած է Հայաստան, Ն. Բ. տասներորդէն մինչեւ վեցերորդ դարուն մէջտեղ. տեղացի բնիկներուն լեզուն մեծապէս ազգած է հայերէնի վրայ: Կիսաբարձր օրով Հայերը հպատակ դառնալով Մարաց եւ յետոյ պարսից, իրանեան աղբեցութիւնը սկսած է հետզհետէ զօրանալ: 66—287 Յ. Բ. Հայերն ունեցան արշակունի հարստութիւն մը եւ այն շրջանին հայ ազնուականութիւնը գրեթէ պարթեւ էր, որուն արդիւնքն է բազմաթիւ իրանեան բառերու փոխառութիւնը, ինչպէս եւ այլեւայլ ոճերու եւ ձեւերու թարգմանութիւնը: Ասորի եւ յոյն փոխառութիւնները եկեղեցական եւ գիտական են միայն եւ հակառակ իրենց թուին, խիստ քիչ լեզուագիտական արժէք ունին: Հայերէնի վրայ եղած աշխատութեանց մէջ պէտք է ուշադրութեան առնուի միմիայն անոնք՝ որոնք կը հետեւին Հիւրշմանի KZ էջ 5—42 հրատարակած վարդապետութեան, ուր հաստատուած է թէ հայերէնը ոչ թէ իրանական, այլ անկասեալ ինքնուրոյն լեզու մըն է. բոլոր այն աշխատութիւնները՝ որոնք հրատարակուած են անկէ առաջ, պատմական արժէք միայն ունին. իսկ անոնք, որոնք մեծ թուով չեն պատրաստուած, ոչ մէկ արժէք ունին:

Ներածութեան վերջ՝ Առաջին գլուխը «Հայնաբանութիւն» (էջ 1—35) կը խօսի շեշտագրութեան, հնդեւրոպական նախալեզուեան ձայններու հայ համապատասխանութեանց վանկատութեան ու վանկերու փոխադարձ ազդեցութեան, եւ վերջապէս հնդեւրոպական բառավերջի հայերէնի մէջ անկման մասին: Այս գլխին եղածկարգութիւնն է. 1. Հնդեւրոպական նախալեզուն ունէր երաժշտական շեշտ մը, որ հայերէնի մէջ դարձաւ ուժի շեշտ եւ հաստատուեցաւ վերջնական վանկին վրայ. իր արդիւնքն է բազմաթիւ ձայնաւորներու եւ վերջավանի ձայնաւորին անկումը. 2. Հնդեւրոպականը ունէր վանկերու քանակական չափ մը. հայերէնի մէջ ձայնաւորներու քանակական տարբերութիւն չկայ. 3. Խուլ եւ հնչական պայթուցիկները հայերէնի մէջ ենթակայ եղան կոկորդի թրթռումներու յապաղման, որով յառաջ եկաւ

բաղաձայններու կատարեալ փոփոխութիւն մը, նման գերմանականին. 4. Հնդեւրոպական նախալեզուն ունէր բաղաձայններու բազմաթիւ եւ պլազան խումբեր. հայերէնը զանոնք կըձառնեց եւ կազմեց միայն բաց վանկեր. 5. Հնդեւրոպական նախալեզուն ունէր շարք մը այնպիսի ձայներ, որոնք ըստ տեղւոյն ձայնաւոր, բաղաձայն կամ երկբարբառներու երկրորդ մասն էին. հայերէնը այս նրբութիւնները քննեց:

Երկրորդ գլուխը «Alternances» (էջ 36—39) կը խօսի ձայնաւորներու ներքին փոխանակութեան (Ab laut) օրէնքներու մասին. Հնդեւրոպական նախալեզուն մէջ մեծ ընդարձակութիւն ունէր այս օրէնքը, որուն հետքերը միայն կը մնան քոյր լեզուներու մէջ. այսպէս Օրփնակ գերմ. binde, band, gebunden, ռուս. so-berú «պիտի հաւաքեմ», so-brat' «հաւաքել», so-bór «հաւաքում», լե. փэръ, փарэ́тъ, փоро́с. Հայերէնի մէջ ձայնաւորներու ամբողջ դրութեան յեղափոխութիւնը անկարելի է ըսած այս օրէնքին պահպանումը, եւ անկէ միմիայն շատ երկրորդական հեռքեր մնացած են. ինչպ. քերեմ՝ եւ քորեմ, բարբը եւ (երկնս)քերծ, յին եւ կանայք, տամ եւ ծնող եւս. բայց յատկապէս յիշելու արժանի է -ն հոլովումը՝ հարս, հարսին, հարսամը, հարսունը, որ ամբողջական համադրական խումբ մը կը կազմէ:

Երրորդ գլուխը «Ննունական ձեւեր» (էջ 40—74) կը խօսի անուններու եւ գերանուններու հոլովման, ասոնց ծագման եւ Հնդեւրոպական համապատասխանութեանց, թուի, տեւի, բարդութեանց, թուական անուններու եւ մակբայներու վրայ: Ամբողջ գլուխը զուտ գիտական ոճով է, չկան հոս մեր հոլովական ասանդական բաժանումները, ուր ոչ մի տրամաբանական կարգ կայ եւ ըստ հնդնալեզաց կ'աւելնայ, կը պակսի եւ կը տեղափոխուի. հոս մեր հոլովումները բաժնուած են բուններու վրայ, այսպէս ի հոլովում, ա հոլովում, այսինքն ի բուններու հոլովում եւս:

Չորրորդ գլուխը «բայական ձեւեր» (էջ 75—102) կը խօսի բայերու կազմութեան, լծորդութեան եւ խոնարհման, բայական նախամասնիկներու, վերջապէս անկանոն բայերու վրայ: Այստեղ ալ, ինչպէս նախորդ գլխուն մէջ, մէկ կողմէ ձգուած է աւանդական բաժանումներն ու դասակարգութիւնները. ամէն բան զուտ գիտական ոճով է եւ վերին աստիճանի ճշգրտութեամբ եւ հմտութեամբ գրուած:

Հինգերորդ գլուխը «նախադասութիւն» (էջ 103—107) կը պարզէ համաձայնութեան օրէնքները, բառերու շարահատութիւնը եւ թէական նախադասութիւնները:

Վեցերորդ գլուխը «բառամութեք» (էջ 108—110) համառօտ կերպով կը խօսի հայերէն բառարանի տարրերուն վրայ, ինչքան ունինք ընդէ հայերէն, այսինքն նախալեզուէն մնացած, ինչ ընդհանուր հնդեւրոպական բառեր կը գտնուին հայերէնի մէջ՝ որ կը պակսին իրանեանին մէջ, վերջապէս իրանեան, ասորի եւ յոյն տարրերու մասին:

Գիրքը կը փակեն համառօտ «Եզրակացութիւն» մը (էջ 111) եւ աշխատութեան մէջ «Ուսումնասիրուած հայերէն բառերու ցուցակը» (էջ 112—116): Արժանի կը համարինք թարգմանել այստեղ ամբողջ եզրակացութիւնը:

«Հայերէնը թէեւ համեմատաբար յետին ժամանակի մը մէջ աւանդուած է, բայց կը պահէ հնդեւրոպական նշանակական առանձնայատկութեանց մեծ թիւ մը. օրինակ՝ հոլովներու գործածութիւնը, *ն- բունով գոյականներու հոլովումը եզական հնութիւն մ'ունին: — Բայց ընդհանուրն, հայերէնի ձայնական եւ ձեւաբանական դրութիւնը հնդեւրոպականէն խորապէս տարբեր է. արտասանութիւնը բոլորովին նոր կերպարանք մ'ունի. քերականական ձեւերը բնորոշ եղանակով մը յարգարուած են. եւ այն ժամանակ՝ երբ հայերէնը գրութեամբ հաստատուեցաւ, վերանորոգման աշխատանքը արդէն այնքան յառաջացած էր որ անկանոնութեանց մեծագոյն մասը կրճատուած եւ քերականութիւնը հասած էր կանոնաւորութեան հազուագիւտ աստիճանի մը»:

Ամբողջ աշխատութիւնը պատրաստուած է, ինչպէս ըսինք, վերին աստիճանի լրջութեամբ եւ հմտութեամբ, եւ կը կրէ գերմանացւոյ մը գիտնական կանոնաւորութիւնն ու ֆրանսացիի մը պարզութիւնը, ամէն մէկ երեւոյն վրայ կ'ընկալ բաներուն գիտնականի մը գրողը. բոլորովին պարզ է թէ գիրքը տարիներով լուրջ աշխատութեանց եւ համբարուած հարուստ պաշարի խտացումն է:

Այն կէտերը՝ որոնք դեռ պարզուած չլուրջ պատճառաւ թերի եւ կամ առանց մեկնութեան են մնացած աշխատութեան մէջ, այսուհետեւ պիտի գրուեն անուշտ լեզուաբաններու առանձին ուշադրութիւնը եւ անոնց փորձերով կարելի պիտի ըլլայ վերջ ի վերջոյ

մար այսպիսի բան մը դեռ անհասկանալի է. ըսել կ'ուզեմ մեր ականջները այն երկրորդական շեշտն ըմբռնելու անընդունակ են. եւ այս պատճառաւ հարկաւոր էր որ փորձական պատկերները հրատարակուէին: Բայց յամենայն դէպս պէտք է այս մասին շատ զգոյշ եւ շրջահայեացք ըլլաւ. կան պարագաներ ուր նախաժանկի շեշտը ոչ թէ ընկածն, այլ քերականական կամ առողջանութեան շեշտ է. ինչպէս կուշականի շեշտը, օր. Աստուած, Երուանդ, Պարոն եւն, երկրորդ թուումներու մէջ, առատութիւն ցոյց տալու համար. օր. իմ քաղաքիս մէջ ես ունիմ անգարակներ, ձիեր, կովեր, եղջեր, ոչխարներ, խանութներ եւն. երրորդ բացասականներու մէջ. օր. չեմ ուզեր, չեմ ուտեր, չ'ուտեր, չի բերեր եւն. չորրորդ բարգեւորութեան մէջ. ինչ, յորժամ, այսօր, այսպէս, մեծապէս, հիւնաբար, տիրորէն եւն: Ասոնց մէջ բուն եւ զօրեղ շեշտը կը գրուի առաջին վանկին վրայ, իսկ վերջավանդը կ'առնու երկրորդական շեշտ, շատ անգամ երկարով. այս պատճառաւ սխալ է Gauthiot-ի ընտրած օրինակը՝ Աստնեանի քննական քերականութեան, էջ 402.

Եւ չորսացուիք անկէ՛,

որ ճիշտ արտասանութեամբ է

Եւ չ'որսացուիք անկէ՛:

Թե՛նախաժանկի շեշտը հետեւընենք միջին աւերու անկումէն (բըր հաւ(ա)տամ), այն ժամանակ հարկաւոր է ընդունիլ նաեւ թէ ինչ ինչ գաւառներու մէջ նախաժանկի շեշտը գոյուլութիւն չունի, քանի որ ասոնց մէջ առաջին վանկերն ալ կ'իյնան. այսպէս Ղարաբաղի եւ Ագուլիսի բարբառները. օր. ըվըտարան, չըրսանիք եւն:

Էջ 3 — յիշել պէտք է նաեւ թէ բազմաժանկ բառերու միջոյն ի ձայնը բարգաւթեանց մէջ յաջորդական ա յօգակապին հետ կը գառնայ եւս եւ յետոյ ե. օր. *գինիապան = *գինեապան = գինեպան կամ ալիակոծ = ալեակոծ = ալեկոծ եւն:

Էջ 4 — Աստուծոյ բառը համառօտագրութեան մէջ կը գրուի նոյն եւ ոչ թէ նոյն, ինչպէս եւ Աստուծոյ = նոյն, Աստուծով = նով: Պատիւը՝ որ անշուշտ սեմական ծագում ունի, ի սկզբան իւր անուան համաձայն կը գործածուէր ոչ թէ համառօտութեան, այլ պատուելու համար, այսպէս հնագոյն ձեռագիրներու մէջ միայն Աստուած, քրիստոս, Յիսուս, Տէր, Երուսաղէմ, Խորայէլ բառերն են որ պատու կ'ունենան. եւ անպատճառ կ'ունենան. ա-

սոնցմէ դուրս ուրիշ ոչ մէկ բառ կարող է պատու ստանալ. Թէ պատուը համառօտագրութեան նշան չէր բնաւ եւ թէ սովորական բառերը չէին կարող պատու ստանալ՝ զօրեղ կերպով կ'ապացուցանէ Ամասսարեան վարժարանի թիւ 1 ձեռագրի (Աւետարան, գրուած 1638 թուին) մէկ հատուածը (գործադրութեան յիշեր էջը եւ բառերը): Հատուածը կը վերջանայ . . . ու թիւն բառով եւ յաջորդ բառով սկսած է նոր համար նոր տողով: Այնպէս է պատահած որ տեղը կարողացած է տանիլ բառին միայն կէսէն աւելին. իսկ թիւն մնացած է դուրսը: Գործագիրը չէ ուզած այս չորս տառերու համար ամբողջ տող մը զոհել, այլ զանոնք ալ նոյն տեղն ամփոփել: Ճիշտ տեղն էր ուրեմն համառօտագրութեան. եթէ թիւն վանկին տեղ ի համառօտագրութիւնը ծանօթ ըլլար այն ատեն, անկարելի էր որ այս պարագային չգործարարուէր: Բայց գրիչը այսպէս է ըրած, այլ թ գրած է ւ-ի վրայ, ի տառն աւելի փոքր գրած է թ գրին վրայ, եւ այսպէս հետզհետեւ իրարու վրայ դիպած է սոյն չորս տառերը՝ մէկը միւսէն աւելի փոքրացուցած:

Պատիւին պայմանն էր նաեւ գրել բառին միայն առաջին եւ վերջին տառերը, ինչպէս ԱՅ, քն եւն. մինչեւ իսկ հոյուլուած ժամանակ, ինչպէս քի նոյն = քրիստոսի Աստուծոյ եւն: Ասոնց համար հմտ. արար. ձ համառօտագրութիւնը փոխանակ ձև Արհճ՝ Աստուած և Պատիւն իրեւն համառօտագրութեան նշան ըմբռնելն աւելի յետին ժամանակի բան է. եւ ասոր ալ արդիւնք եղած է առաջին առ հասարակ ամէն բառի պատու ստանալը եւ երկրորդ՝ բառի մը մէկ քանի, մինչեւ իսկ միայն մէկ տառի յապաւելում. ինչպ. պիտե՞ղ եւն:

Էջ 4 — ոչինչ կը շեշտուի ոչինչ եւ ոչ թէ ոչինչ. բայց հակառակ դատաւարութեամբ կ'ըսուի ինչ ոչ. օր. ինչ ոչ գիտէ:

Էջ 12 — Արգել բառը դրուած է յն. արքեւ, լո. arceod ձեւերուն հետ. այս ընդունուած ստուգաբանութիւնը սակայն սխալ է. լեզուաբանները ուշագրութեան չեն առած նլ վերջաւորութիւնը, որ կը մնայ առանց մեկնութեան. ուրիշ մեկնութիւնն է ըստ Մատթի քննել ասոր. argel բառէն փոխառութիւն. տես sprachwiss. Abhd. I, էջ 68:

Էջ 25—26 — Ոյլ եւ ող ձայններուն բացատրութիւնը, իբր երկուքն ալ ծագած հնագոյն ող ձեւէ մը՝ քիչ մը ասորերէ մեկնութեամբ տես մեր յօդուածը, Բազմավէպ, 1897,

էջ 170: — Ամիս բառին սկիզբը գրուած ա յաւելուածը ըստ իս մէջ թէ ձայնարանական, այլ ամբ բառին նմանութեամբ է: — Մըջին կը հօղով սեռ: Մըջնան, իսկ մըջման կը ծագի մըջման ձեւէն:

Էջ 81 — Ըստ գեղեցիկ է անգիր ը-երու գոյութեան ապացոյցը հին հայերէնի մէջ, յատկապէս բառակցքի ստ: սպ- եւն խումբերուն ըստ: ըսպ- արժեքը: այս գիւտաւոր մեկնութիւնները սեպհական են հեղինակին: եւ կը թելեն ոմանց այն թիւր կարծիքը թէ այս խումբերը հնապէս կ'արժէին st- եւ ոչ օտ-ին: այս տեսութիւնն էր հետեւի նաեւ թէ « կը ստիպէ, կը զբօսու», գրութիւններն ալ ուղիղ չեն եւ պէտք էր գրել «կ'ստիպէ, կ'զբօսու», այսինքն «կ'ըստնու», կ'ըզբօսնու»: — Արինակ բաղաձայններու յապաւումն այն աստիճան ակործելի է հայերէնին, որ մինչեւ իսկ տեղ տեղ ստուգաբանօրէն սխալ յապաւումներ տեղի ունեցած են: Ինչպէս ուղական, Գաղիա գրութիւնները՝ փոխանակ ուղղական, Գաղիա:

Էջ 82 — Ի տառն է վերածուիլ յաջորդական ու ձայնաւորին պատճառաւ՝ անշուշտ պէտք է համարիլ մասնական օրէնք եւ ոչ ընդհանուր: որովհետեւ սիրուն, գիտուն, կիզում, տրիտուր, քրէիքուր են այսպիսի ձեւեր կան հին հայերէնի մէջ:

Էջ 84 — Ենթադրեալ «ծուռն ձեւը իրապէս կայ գաւառական ժողովուրդու կրկնականի մէջ, որ գործածական է Ալբանացի գաւառաբարբառին մէջ:

Էջ 85 — Բացի ը քար բառէն կան նաեւ ուրիշ խումբ մը բաղաձայն բառեր, որոնք թէեւ եզ. ուղ. հօղովն մէջ ն չունին, բայց յետոյ ն կրնան առնուլ. քնչպ. աղուխունք, եպիսկոպոսունք, երագունք, երիցունք, կոչունք, միրանունք, ճրագունք, մահունք, մկանունք, մասնունք, որմունք, պառասունք, պատերազմունք, սարկաւազունք, ցցունք (ցիցք), որոնց մէկ մասը կազմուած է անշուշտ նմանութեամբ: Ինչպ. մկան եւ մսան, — եպիսկոպոս, երէց եւ սարկաւազ:

Էջ 60—61 — Սոյն բառին բացառականը «ի նմին», արդէն գործածական է հին հայերէնի մէջ, թէեւ Հայկ. բառարան ունի միայն յետին շրջանի օրինակ մը. («ի»)նմին իսկ ի ջուգէս հաւանեցուցից. փիլ. Յովն.:

Էջ 73 — «ի միջ», հօղովն ձեւը տարօրինակ չէ եւ կը ներկայացնէ ներգոյականը: իսկ «ի մէջ» նախգրիւ հայցականի ձեւն է:

Յայտնի է որ մեր լեզուին մէջ -ոյ հօղովն հետեւող բառերէն ոմանք ներգոյականի մէջ կ'առնուն ի վերջաւորութիւնը չշփոթեալու համար բացառականին հետ. օր. գիշեր, տրակ. գիշերոյ, բայց ներգ. ի գիշերի. ոչնչպէս են նաեւ աթոռ, անկողին, բերան, գիր, գուր, երագ, թուղթ, ծոց, մարմին, պատիժ, պատիւ, տիղմ եւ փոր, որոնց կը պատկանի եւ մէջ:

Էջ 104 — Թուական ածականները գոյականնէ վերջը գրուելով անպատճառ կը հօղովն. օր. աւուրց հնգից, արամբը վնցիւք են: Բայց ոչ թէ աւուր հինգ են:

Վերջացնելով մեր այն համառօտ մատենախօսականը՝ աւելորդ չենք համարիր անգամ մըս չեղտել աշխատութեան կատարեալ արժանաւորութիւնը եւ յանձնարարել զայն մեր բոլոր այն հայրենակիցներուն՝ որոնք հայերէն լեզուի քննութեամբ կ'ուզեն զբաղել լրջօրէն:

Շուշի, 1903 յունիս 6.

Հ. Յ. ԱՅՈՒԲՆՅԱՆ

Գ Ո Տ Մ Ս Ա Կ Ա Ն

ԵԳԻՍՏՐԱԲՈՒԳՈՒՍԱՅ ԱՅԻՆԵՐԵՍ ԺՈՂՈՎՐԵՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԳՈՒԹԻՒՆՔՆԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՉԵՌԶԸ Կ'ԱՆՏԵՐ. — ԱՅՈՒՆՔՆԵՐ ՊՈՅՏՊԵՏՈՒԹԻՒՆԵՐ ԽՐԵՈՒՆԵՆԵՐ ԻՒ ՊՈՏՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

(Ըրբանդ-Յիւնիս):

Մինչեւ հիմակ՝ Եղիսարեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութեան՝ պաշտպանութեան իրաւանց ու պարտականութեանը վրայ ըստ նիս ամբողջելով՝ քաղաքային վարչութեան եւ եկեղեցական առաջնորդութեան մէջ գրուած յաջորդ կանոնադրութիւնները կը գտնենք:

“1. Եղիսարեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին երդուեալ հասարակութիւն, իրրեւ իրաւանց ընկերութիւն, պաշտպանութեան իրաւունք կը բանեցընէ Եղիսարեթուպոլսոյ հայ եւ լատինաճեւ եկեղեցւոյն վրայ:

2. Եղիսարեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին հայաճեւ ու լատինաճեւ ուղղափառ հաւատացեալները իրաւունք ունին՝ իրենց քահանայ ընտրելու կամ ընտրութիւն ընելու (candider):

3. Երբեքեալ հասարակութիւնը հոգ կը տանի ան ժողովրդապետին եւ օշնական քա-